

Vladimír Holan – zrození básníka

VLADIMÍR KŘIVÁNEK

Zrození každého básníka je natolik intimní, hlubinné a obtížně vysvětlitelné mysterium, že literární historie, pokud se nechce ocitnout ve sféře psychologických hypotéz či neverifikovatelných soudů a chce zůstat disciplínou povýtce vědeckou, zůstává před tímto problémem v jistých rozpacích. Při rekonstrukci geneze básníka stojíme často bezradni nad otázkami, proč jeden básník se vymkne z mnohohlasí generačních daností a dotvoří se svým dílem v osobnost bohatou a výjimečnou, zatímco jiný ustrne v průměru a další zůstane jen echem cizích hlasů. Tyto otázky ještě zřetelněji vystupují při sledování zrodu osobnosti tak komplikované a mnohotvárné, jakou byl Vladimír Holan. My se soustředíme pouze na sbírku *Blouznivý vějíř* se záměrem přispět tak k objasnění počáteční fáze zrození velkého básníka.

Literární historie si vytvořila jistý soubor nástrojů, metod a postupů, interpretačních strategií, které jí slouží k přesnějšímu postižení geneze básníka, popisuje však většinou pouze okolnosti vzniku díla nebo interpretuje dílo samo. To podstatné, osobnost básníka, která se dílem dovršuje, zahlédne pouze v pozadí za existenciální šifrou textu, pokud ji nechce ponechat životopiscům a psychologům, aby nad dokumenty různého charakteru a různé míry autenticity spřádali matné obrazy duchovní tváře básníkovi. Jednou z cest, jak se ptát na otázky geneze básníka, je sledování literárněhistorického kontextu, z něhož konkrétní dílo vyrůstá, jímž se sytí a který také mnohdy přesahuje. Třebaže zrod geniálního básníka nelze vysvětlit pouze z dobového literárního kontextu, je právě tento kontext důležitým jevištěm, na němž se dramaticky rozvíjí dílo zrcadlící osobnost. Další osvědčenou cestou je sledovat samotné dílo jako text, jeho genezi, jeho místo v řetězu textů historických, soudobých i budoucích, intertextové vztahy a vazby, proměny poetiky a intence těchto proměn.

A konečně můžeme sledovat existenciální zdroje díla: je jedno, použijeme-li za tímto účelem životopisné či psychologické dokumenty různé provenience, mějme však na mysli, že naše úvahy by neměly být v rozporu se zjištěními kontextovými a textovými. Genezi básnické osobnosti lze poodkrýt souhrou těchto tří interpretačních možností – literárního kontextu, textu a existenciální situovanosti.

Co nám tedy odkryje kuse nastíněný obraz literárního kontextu?

I když bývá Holanovo dílo často vykládáno v jeho strmé monumentalitě, a básník tak stojí se svým tragickým pojetím světa v dějinách české literatury osaměle, jakoby bez předchůdců a soupeřů, lze jej přiřadit k básníkům, kteří se na přelomu dvacátých a třicátých let vyhraňovali jako protichůdci české básnické avantgardy. Ve sbírkách hlubinných existenciálních analytiků, Halase, Závady, Holana a Zahradníčka, došlo v těchto letech k negaci optimistického avantgardistického konceptu radostného světa pro všechny smysly. Jejich prvotiny byly ovlivněny ještě vládnoucím poetismem, ale záhy se vymezily proti poetice i ideologii avantgardy. Přinesly do poezie tragický životní pocit, různé podoby spiritualismu a transcendentální rozměr života i tvorby. Jsou pro ně příznačné niternost básnické výpovědi, gnozeologická nedůvěra k pouhému básnickému senzualismu a mučivé pochybnosti o smyslu poezie. Hédonismus poetismu nahradili disharmonicky prožívaným světem, poezii lačně otevřenou senzacím smyslů antitetickým básnickým výrazem. V inspirativních návratech hledají své předchůdce: obdivují dílo Březinovo a dědictví francouzského symbolismu (Baudelaire, Mallarmé a Valéry), přitahuje je básnický expresionismus, hlavně dílo Traklovo, nalézají cestu k poezii Weinerově a Demlově, silně je ovlivňuje pozdní tvorba Rilkeova. Láká je temný pól lidské existence a jsou fascinováni tématem smrti, které se stává východiskem jejich básnických meditací. I tituly jejich sbírek z roku 1930 o tom zřetelně vypovídají: František Halas – *Kohout plaší smrt*; Jan Zahradníček – *Pokušení smrti*; Vladimír Holan – *Triumf smrti*. Tento jejich zápas o básnickou osobitost se odehrává na konci

dvacátých let, v době doznívání poetismu a ostrých generačních diskusí mezi levicově orientovanými umělci, kdy česká poezie prochází procesem spiritualizace a zniternění, odvrací se od optimismu, hravosti a kolektivismu avantgardy a směřuje k postižení existenciální tíhy, životní tragiky, společenské nejistoty, lidské samoty a osudovosti. Tato změna, kterou signalizovala již sbírka Josefa Hory *Struny ve větru* (1927) se svými emblematickými motivy času a ticha, se stala také návratem k intimitě a reflexivnosti poezie.

Ale vraťme se k Holanovým prvním veršům. Zvykli jsme si totiž přijímat Holanovy básnické začátky, které reprezentuje jeho prvotina *Blouznivý vějíř* z roku 1926, jako něco nepatřičného, jako soubor nezralých juvenilních básní, jako „hřích mládí“, v čemž nás utvrzuje s razancí sobě vlastní sám autor: „Někdy v septimě jsem napsal předčasně knížku veršů Blouznivý vějíř. A bylo to špatné. Je to hřích mládí...“ (Holan 1988: 400). Sbíрка má však velký význam pro postižení literárněhistorického kontextu, do kterého Holan vstupoval, i pro genezi básníka samotného. Jednadvacetiletý Holan vydává svou sbírku v době vrcholícího poetismu, který byl tehdy nejen moderním, ale i módním, s dravostí avantgardního mládí odsunul do pozadí autory starších generací a tradičních poetik, osvobodil obraznost, poukázal na zdroje čisté lyričnosti a zbavil českou poezii racionalismu i tendenčnosti.

Co nám ukáže druhá interpretační strategie, letmá analýza textu?

Čteme-li Holanův debut, nalezneme zřetelné vlivy poetistické poetiky v obraznosti, ve fantazijním bloudění exotickými kraji, v asociativní výstavbě řady básní, v hravosti a vynalézavosti, s jakou spřádá své imaginativní féerie. Sám název sbírky naznačuje adjektivem „blouznivý“ nenaplněnou touhu i snivost, neskutečnost a fantasknost, substantivem „vějíř“ odkazuje zase ke kurtoazii milostného mámení. Motiv okouzlené snivosti je ještě podtržen motem: „Snivý kuřáku, který jsi bděl nad vášnivým časem / deštivých nocí podzimu, naslouchej dále stínům / měnícím se v housle a loutny –“ (tamtéž: 10); motiv vějíře najdeme jednak ve významu kurtoazním: „Tyrkysy zářijové / Momian dobře zná a tajemství / Zábavy večer-

ra vějíře její nové / Na velkém melounu se noci zobrazí“ (tamtéž: 15), a jednak ve významu odvanuté vzpomínky: „Byls dobrodružně smuten / Obrazy hvězdných adventů zmíraly bouří sněhovou / A vějíř večerní zavál tvůj hořký stín / Na konci světa v dobách vzdálených“ (tamtéž: 40). Bláhová touha žene poetistického snivce do exotických vzdálených krajin a míst (v kusé topografii jednotlivých básní sbírky se mihnou například Jeruzalém, Mount Everest, Kartagina, Krym, Cařihrad, Rudé a Tyrhénské moře i grónské planiny). V tomto vysněném básnickém světě je vše možné, platí zde jiná pravidla času a prostor je tvarován do podoby neuskutečnitelné touhy. Přitom je vždy patrné, že jde o neskrývanou hru imaginace.

Mohli bychom nacházet i další spojnice s poetistickou poetikou, například již grafická podoba veršů s majuskulí na začátku a bez interpunkce je výrazem poetistického kánonu, který zvýrazňoval veršovou autonomii před větňou i splývavou intonací jednotlivých veršů. V gaminsky poetistickém duchu si Holan pohrává i s motivy biblickými. Ze vzpomínek víme, že se jako chlapec chtěl stát mnichem, „ovšem středověkým mnichem, který by měl strohé lůžko, v koutě librář a v záhlaví Toho, který byl navěky ukřižován...“ ale ihned kajícně doznává: „Už jako mladý hoch, jak jsem slyšel šustnout sukýnku, zapomněl jsem na cely, na klášter, na mnišství“ (tamtéž: 416). Jeho první básnické doteky s biblickou zvěstí si blasfemicky pohrávají s některými motivy a přináší nezkaleně radostnou zprávu: „Kristus jest dnes již bělovousý pán / na Mount Everestu pije horký punč / Z Nového zákona dál padá modře sníh / Na krby laskavých“ (tamtéž: 14). Obdobně provokativně nevážně zachází i s dalšími postavami biblické tradice: Josef z Arimatie, který podle Janova evangelia uprosil Piláta, „aby směl Ježíšovo tělo sejmout s kříže“ (Nový zákon: 218) a důstojně pohřbít, je oslovován jako náruživý kuřák: „A z modravých kruhů velebných / Svě cigarety / Splétáte nadšený věnec / Na hrob Kristův“ (Holan 1988: 22), Pavel z Tarsu je líčen jako zahálčivý světlák: „Na stole mém pastýřské listy dřímou / Hráč whistu vášnivý jsem napořád / Večer je dlouhý a stíny v řece plynou / Španělské ženy měl jsem kdysi rád“ (tamtéž: 23), starozákonní král David je zastížen v nedbalkách na konci světa: „Po grónských planinách

se procházím / V prorockých papučích / Vzpomínám zas a zas
býval jsem kaplanem / Na jihu v královstvích“ (tamtéž: 24).

Sbírka však není zdaleka pouhým naplňováním poetického kánonu, její půvab i bizarnost spočívají v napětí mezi poetikou poetickou a starší poetikou dekadentně symbolistickou. V prvních dvou oddílech knihy (Milostná vánice a Biblická půlhodina) dominuje vliv poetismu, kdežto dva závěrečné oddíly nezasťou zřetelné ovlivnění dekadentní poetikou. Podzimní, mollově melancholické ladění vystupuje nejvýrazněji v závěrečném oddílu Chryzantémy, kde je v tomto smyslu zcela výmluvná práce s epitetami: měsíc je *mdlý*, píseň *smuteční*, zpěvy cikád *zesnulé*, úsvit *mroucí*, lítost *chorá*, duše *ztracená*... Celé trsy veršů i jednotlivé sloky jsou jakoby vytrženy z básní autorů okruhu Moderní revue: „A v silných světlech ocúnů slzami mroucí úsvit žaloval“; „Blankytné vzpomínky se zavírají v žaltář veršů podzimmních“; „V podzimmních zrcadlech zesnulé zpěvy cikád lehce haraší / Svatý déšť v plachém písku žaluje a splývá / Černé a modré sny nám ticho šeptem přináší / A v hříšném klidu spočine hodina zádumčivá“ (tamtéž: 39, 40, 37).

Sbírka jako celek je rozlomena na části poetické inspirace, pro které je příznačná extenzita imaginace, a oddíly symbolisticky laděné, jež jsou zádumčivým návratem k důvěrně známému světu básníka chlapectví, jehož obrysy přes veškerou dekadentní stylizovanost zřetelně zahlédneme. Poslední oddíl přináší verše pro další básníkův vývoj podstatné, Jeseň v opatství a Ultima Thule, které jsou opřeny o zážitkovou sféru autorova bělského pobytu. Poprvé se zde objevuje dominanta hradu Bezděz: „Hrad Bezděz šuměl nad tvým chlapectvím...“ (tamtéž: 40), náznakem i augustiniánský klášter v Bělé: „Na sklonku září v tise modrém opatství“ (tamtéž: 39). Pobyt v Bělé, který zde našel první básnický výraz, provázal Holana po celý život, motiv hradu a konkrétně Bezdězu se objevuje v básni Mladost (původně Tanec ve vyhnanství, *Triumf smrti*, 1930): „Fontány vlahých večerů pod Bezdězem a městem, / ještě si vzpomínám“ (Holan 1999: 9), v básni Vlakem (*Bez názvu*, 1963): „Hrad zbořený jak úder do prsou / a tentýž vzduch, který to nepřechká...“ (Holan 2000: 38), v příběhu Smrt si jde pro

básníka: „Jen o málo později spatřil jsem vás / ve velké hradní síni na Bezdězi, / pro krále spouštěli tenkrát v koši do studně / několik lahví bílého vína k urychlenému ochlazení“ (Holan 1970: 290) a na závěr v básni *Tvé dětství*: „Nejvýše ovšem / čněl tam hrad“ (Holan 2001: 459).

O čem promlouvají životopisné a existenciální souvislosti?

Dětství strávené v Bělé pod Bezdězem se stalo rozhodujícím obdobím Holanovy básnické geneze a promítlo se mnohokrát do jeho veršů, stalo se mu zásobárnou utkvělých motivů a obrazů, o čemž plasticky svědčí i Justlova antologie *Smrt a sen a slovo* (Justl 1965b), a formovalo jeho budoucí básnický vývoj. Bylo nejspíše i důvodem, proč obraz města nemá v jeho tvorbě takový význam, kdežto přírodní a venkovské scenerie u tohoto pražského básníka hrají roli dominantní. Básníka tragického životního pocitu, jakým Holan bezesporu je, formovalo tehdy i první časné setkání se smrtí – ženy ze sousedství (viz *Deník Maximův z Lemurie* – Holan 2004: 167–170), a především s tragickou smrtí jeho staršího bratra Jana: „...a já od té doby nevím, co je život. Kdybych tak aspoň tušil, co je smrt!“ (Holan 1988: 418). Pro Holana bylo setkání se smrtí iniciační záležitostí, uvědoměním si neopakovatelnosti, existenciální tíhy života, o čemž svědčí jeho poezie jako celek. V jeho básnických počátcích to byl nejspíš i impulz, proč jej oslovila dekadentně symbolistická poetika, ladící s nostalgickými tóny mladistvých milostných zmatků, tragikou smrti i smutkem citlivé duše.

Shrneme-li tyto tři dílčí interpretační vhledy, kontextový, textový a životopisně existenciální, dospějeme ke zjištění, že Holanova raná lyrika *Blouznivého vějíře* nebyla tedy jen poetickou módní epizodou, po které zbyl „kult nepřímého, obrazného pojmenování a tendence k čistému lyrismu“ (Opelík 2004: 7), nýbrž důležitým momentem básnické volby mezi dvěma poetikami, kterou rozhodl autor tak, že rázně opustil poetiku poetickou a kultivoval, proměnil a rozvinul dědictví básnického symbolismu a impulzy expre-

sionismu. Byla také prvním svědectvím o existenciálním zaměření básníka. Jeho další cesta dvojího přepracování sbírky *Triumf smrti* to dokládá. V ní provedl značně sebekritický autor velké změny, takže prošla dynamickým textovým vývojem, byla radikálně zkrácena a výrazně přepracována pro vydání z roku 1936 – a definitivní podoby, obsahující pouze tři básně, nabyla až v posledním přepracovaném vydání v souboru *První básně* z roku 1948. Charakter těchto změn zřetelně ukazuje, jak byl potlačen vliv poetismu, pouhou asociativnost nahradila niternost a reflexivita, eliminováno bylo vše ornamentální a dekorativní, pouze smyslové a vnější, básnický výraz se kondenzoval, obraznost se zkonkrétnovala a zároveň komplikovala, metaforika nabývala na názornosti a přitom směřovala k metafyzickým přesahům, tvar se zpevňoval, na významu nabyla diakritika, která zpřesňovala básnický výraz, předepisovala čtenářskou interpretaci, zvýrazňovala myšlenkovou a větnou strukturu verše, jedním z poetologických principů básníkůvých se již stávala eliptičnost. Teprve sbírkou *Vanutí* z roku 1932 se zrodil básník Holan. Je však třeba vidět, že cesta k tomuto pozoruhodnému zrození byla složitá a poměrně dlouhá a dosud jí nebyla věnována odpovídající odborná pozornost.

Literatura

BLAŽÍČEK, Přemysl

1966 Holanovy *První básně*, *Česká literatura*, č. 5–6, s. 473–501

BRABEC, Jiří

1964 K problematice vývoje české poezie v letech třicátých, *Česká literatura*, č. 1, s. 19–30

1968 Česká literatura v letech 1929–1938, *Česká literatura*, č. 2, s. 113–161

HOLAN, Vladimír

1970 *Sebrané spisy 2. Příběhy* (Praha: Odeon)

1988 *Sebrané spisy 10. Bagately* (Praha: Odeon)

1999 *Spisy 1. Jeskyně slov* (Praha–Litomyšl: Paseka)

2000 *Spisy 2. Ale je hudba* (Praha–Litomyšl: Paseka)

2001 *Spisy 5. Propast propasti* (Praha–Litomyšl: Paseka)

2004 *Spisy 9. Babyioniaca* (Praha–Litomyšl: Paseka)

JUSTL, Vladimír

1965a *Triumf smrti* Vladimíra Holana, *Česká literatura*, č. 5, s. 399–417

1965b Krajina dětství a ruce osudu a díla, in V. Holan: *Smrt a sen a slovo* (Liberec: Severočeské krajské nakladatelství), s. 79–87

MOURKOVÁ, Jarmila

1969 Horova poezie času a ticha, *Česká literatura*, č. 6, s. 583–595

NOVÝ ZÁKON

1973 *Nový zákon* (Praha: Ústřední církevní nakladatelství)

OPELÍK, Jiří

2004 *Holanovské nápovědy* (Praha: Thyrus)

VOJTÍŠKOVÁ, Marie

1997 *Bezděz v krásné literatuře* (Česká Lípa: Státní okresní archiv)

*Doc. PhDr. Vladimír Křivánek, CSc., Ústav pro českou literaturu
AV ČR, Praha*